

УДК 330.341.1

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Р. Панас, О. Денека, Г. Ковальчук
Національний університет "Львівська політехніка"

Ключові слова: раціональне використання земель, охорона земель, земельні ресурси.

Постановка проблеми

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Вона є не тільки природним ресурсом, а й матеріальною базою життя та діяльності людей.

Сьогодні перед суспільством постає складне завдання організаційного характеру, яке передбачає призупинення процесів деградації ґрунтів, збереження і відновлення їх родючості, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва за рахунок організації раціонального землеволодіння та землекористування.

Для вирішення цієї проблеми необхідно окремо в кожній області, районі та населеному пункті створювати програми раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Водночас це має супроводжуватись організованою щоденною співпрацею органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, землевпорядних, природоохоронних установ, організацій та підприємств [2, 4, 6].

Зв'язок із важливим науковими і практичними завданнями

Раціональне використання та охорона земель будь-якого регіону було і залишається основним завданням людства усього світу. Це завдання не оминає й Україну разом з її адміністративно-територіальними угрупованнями.

На сучасному етапі, коли в Україні у зв'язку зі здійсненням земельної реформи настав новий етап у розвитку землекористування, де методи проб і помилок вже не повинні вживатися, потрібні глибокі фундаментальні знання, які б змогли звести до мінімуму ті негативні явища, що гальмують розвиток і вдосконалення землекористування. Враховуючи це, насамперед варто вдатися до розумного підходу, що дає можливість контролювати й рівномірно розвивати всі процеси, які відбуваються в землекористуванні [5, 10, 13].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, які стосуються вирішення цієї проблеми

Раціональне використання та охорона земель Волинської області, як в усій Україні, основане на чинному земельному законодавстві, а також на наукових дослідженнях, які здійснюють науково-дослідні та проектні установи, вищі навчальні заклади.

Зокрема, Конституція України, зважаючи на незмінність землі як природного ресурсу та матерії нашого багатства, цілком закономірно визнала її основним національним надбанням, що перебуває під особливою охороною держави.

Особлива роль у регулюванні земельних відносин відповідно до Конституції України належить Земельному кодексу України, постановам Кабінету Міністрів України, указам Президента України. На жаль, нормативно-правова база в Україні, яка стосується раціонального використання та охорони земельних ресурсів, є ще дуже недосконалою. Зокрема, це стосується спрощення системи надання та вилучення земельних ділянок, відведення особливо цінних земель, упорядкування повноважень органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин тощо [1, 11].

Особливо серйозні проблеми в Україні виникають в процесі земельної реформи, основною метою якої була реструктуризація колишніх колгоспів і радгоспів. Проте у процесі перерозподілу земель, роздержавлення і приватизації земельного фонду порушено сівозміни, подрібнено земельні масиви колишніх сільськогосподарських угідь, втрачено рубезі та елементи контурно-меліоративної протиерозійної системи землеробства. Не реалізовано можливості вилучення із активного сільськогосподарського обігу майже 5 млн. га малопродуктивних, сильноеродованих і деградованих земель [10, 17, 21, 25].

Велике занепокоєння викликає те, що нові агроформування, створені на засадах орендних відносин, переважно практикують короткострокову оренду, яка призводить до виснаження ґрунтів і погіршення якісного стану земель взагалі.

Питання використання та охорони земель розглянуто у багатьох публікаціях українських вчених – економістів, землевпорядників, ґрунтознавців, екологів тощо. Зокрема, доволі цінні пропозиції щодо покращення використання та охорони земель внесли такі вчені, як А.М. Третяк, Л.Я. Новаковський, М.Д. Волощук, В.В. Горлачук, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень та ін. Проте в багатьох випадках і надалі використання та охорона земель в Україні залишається до кінця не вирішеною загальнодержавною проблемою.

Постановка завдання і невирішені частини загальної проблеми

Автори статті ставили за мету на прикладі досліджень стану і перспектив використання земельних ресурсів Волинської області звернути увагу органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, окремих керівників сучасних сільськогосподарських підприємств, окремих землевласників і землекористувачів на економічні, соціальні та правові проблеми сучасного землекористування.

Для виконання цього завдання, на нашу думку, потрібно, щоб землекористування стало надійним важелем держави щодо управління земельними ресур-

сами, науково обґрунтованого перерозподілу земельних ресурсів серед землевласників і землекористувачів.

Виклад основних матеріалів проблеми

Волинська область характеризується доволі вигідним географічним розташуванням, багатим природним, економічним і людським потенціалом, тому завжди була і залишиться в центрі уваги науковців і широкої громадськості. Проте у наші дні в області загострилася проблема охорони і раціонального використання земельних ресурсів. Це пов'язано з тим, що в структурі народногосподарського комплексу області провідне місце належить аграрному секторові, який через необґрунтовані системи землеробства призвів до значної деградації ґрунтів, різкого зниження їхньої родючості та продуктивності сільськогосподарських культур.

На території Волині екологічна ситуація ускладнилась після великомасштабної осушувальної меліорації у 60–70-ті роки минулого століття. За рахунок цієї меліорації площа сільськогосподарських угідь в області збільшилась на 200 тис. га, проте в наступні роки збільшилась площа дефляційно небезпечних, кислих і змитих ґрунтів [3, 7].

Зокрема, за даними головного управління Держкомзему у Волинській області нині нараховується 257,8 тис. га дефляційно небезпечних земель, 104,2 тис. га змитих і 223,3 тис. га кислих ґрунтів.

Враховуючи це, автори статті поставили перед собою мету – якомога детальніше проаналізувати сучасний стан використання та охорони земельних ресурсів Волинської області, на підставі чого можна було б розробити найобґрунтованіші заходи щодо вирішення цієї доволі складної проблеми.

Зупинимось на найважливіших питаннях цієї проблеми.

1. Склад земельних ресурсів області

Земельний фонд області на 01.01 2008 р. становив 2014,4 тис. га, з них 1052,2 тис. га займають сільськогосподарські угіддя. Серед них на ріллю припадає 674,9 тис. га, або 33,5 %, багаторічні насадження займають площу 11,4 тис. га, тобто 0,6 %, а сінокоси і пасовища відповідно 158,7 тис. га (7,4 %) та 207,2 тис. га

(10,3 %). Крім того, на території області є 693,5 тис. га (34,0 %) лісів і лісовкритих площ, 57,5 тис. га (2,85 %) земель забудовані, 115,7 тис. га (5,74 %) вважаються болотами, 17,5 тис. га (близько 1%) – це землі без рослинного покриву і 45,4 тис. га (2,2 %) нині під водою.

За останні вісім (2000–2008) років у структурі земельного фонду області відбулись незначні зміни, про що свідчать дані, наведені в таблиці.

Так, за період з 2000 до 2008 р. загальна площа земель на території області залишилась на рівні 2014,4 тис. га. Натомість площа сільськогосподарських угідь зменшилась на 3,4 тис. га, або на 0,14 %. Аналогічно площа відкритих земель (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою тощо) зменшилась з 317,1 тис. га до 150 тис. га, тобто на 0,11 %.

За рахунок зменшення площ згаданих земель збільшилась площа під лісами на 6,9 тис. га, або на 0,35 %, а також під забудовою на 1,2 тис. га, або на 0,06 %.

2. Структура і стан використання земель сільськогосподарського призначення

Використання земель сільськогосподарського призначення в області великою мірою обумовлено ґрунтово-кліматичними умовами. Зокрема, на території Волині чітко виділяються два види ландшафтів – поліський та лісостеповий. Для поліських ландшафтних районів характерні велика лісистість, заболоченість місцевості, переважання малородючих дерново-підзолистих ґрунтів, значна кількість заплавлених і карстових озер. Для лісостепових ландшафтних районів характерний долинно-грядовий рельєф, ускладнений яружно-балковими і карстовими формами, з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами та малогумусними опідзоленими чорноземами.

За останні 6–7 років значно знизився рівень технічної меліорації осушуваних земель через замулення осушувальних каналів, заростання їх чагарниками, забур'янення лук і пасовищ тощо.

На нашу думку, для того, щоб запобігти негативним наслідкам осушувальної меліорації й усунути їх, необхідно виконати реконструкцію і відновлення осушувальних систем, які стали непридатними для використання або не відповідають сучасним технічним вимогам.

Динаміка структури земельного фонду області

Основні види угідь	2000 р.		2006 р.		2008 р.	
	Разом, тис. га	% до заг. площі території	Разом, тис. га	% до заг. площі території	Разом, тис. га	% до заг. площі території
Загальна територія	2014,4	100,0	2014,4	100,0	2014,4	100,0
Сільськогосподарські угіддя	1054,8	52,36	1053,3	52,3	1051,4	52,2
Ліси та інші лісовкриті площі	687,8	34,14	693,0	34,40	694,7	34,49
Забудовані землі	57,0	2,83	57,1	2,83	58,2	2,89
Відкриті заболочені землі	116,1	5,76	115,5	5,73	117,0	5,81
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	17,1	0,85	17,1	0,85	15,0	0,74
Інші землі	16,5	0,82	17,2	0,85	15,0	0,74
Загалом земель (суші)	1969,4	97,77	1968,8	97,74	1969,1	97,75
Території, покриті поверхневими водами	45,0	2,23	45,6	2,26	45,3	2,25

Щоб максимально використати родючість осушених земель, необхідно, щоб 75 % з них мали закритий дренаж і 90 % були забезпечені двостороннім регулюванням водного режиму з автоматизованим його управлінням. Важливе природоохоронне значення мають водозахисні лісо-смуги вздовж річок і водоприймачів, стан яких не завжди є задовільним. Особливу увагу треба звернути на використання торфо-болотних ґрунтів, причому землі з неглибоким (до 1 м) заляганням торфу доцільно використовувати під залуження багаторічними травами, а якщо глибина залягання торфу понад 1 м – запроваджувати сінокосо- і пасовищні з виділенням у структурі посівних площ 59–60 % під однорічні та багаторічні трави, 10–15 % під просапні та 25–30 % під зернові культури.

Для зволоження осушуваних земель у маловодні періоди року і запобігання затопленню у разі надмірних опадів треба на їх території будувати водосховища та інші джерела зволоження, осушувальні системи, забезпечуючи максимальне збереження озер та інших природних водоймищ, а також екологічну надійність збудованих об'єктів.

Дуже важливою проблемою на Волині є використання земель, забруднених радіонуклідами під час аварії на ЧАЕС у 1986 р.

За офіційними даними площа радіаційно забруднених сільськогосподарських угідь області нині становить 163,1 тис. га, з них ріллі – 73,8 тис. га, природних кормових угідь – 89,3 тис. га.

Дослідження показують, що накопичення радіонуклідів сільськогосподарськими культурами з ґрунту залежить від фізико-хімічних характеристик радіонуклідів, властивостей ґрунтів, агробіологічних особливостей рослин і агротехніки вирощування культур.

Враховуючи це, сільськогосподарську діяльність на забруднених радіонуклідами територіях слід вести на принципово нових засадах. Зокрема, проекти землеустрою повинні передбачати запровадження нетрадиційних сівозмін, які б сприяли швидшому розкладу радіонуклідів, і перешкоджали б переходу їх у нерухомих форм.

За даними Інституту клінічної біології та генетичної інженерії НАН України у структурі сівозмін пріоритетними культурами повинні бути, по-перше, ефіроолійні та олійні культури для технічного використання, зокрема, для вироблення олії як дизельного палива; по-друге, культури для отримання біомаси з подальшою їх переробкою на біогаз; по-третє, багаторічні кормові злакові трави на насіння, за рахунок чого при формуванні зернівок різко зменшується акумуляція радіонуклідів у будь-якій частині насіння; по-четверте, рослини для одержання фітомаси для паперово-целозного виробництва (наприклад, безалкоїдна конопля, топінамбур тощо).

Якщо концентрація радіонуклідів вища, перевагу віддають іншій стратегії рослинництва, яка ставить за мету очищення сильно забруднених ґрунтів від радіонуклідів із застосуванням особливих технологій, які мають загальну назву фітодеконтамінація або фіторе-медіація ґрунтів. Це досягається такими способами:

– використання нетрадиційних для сільського господарства видів рослин (деякі види дикорослих злаків, амаранти, хрестоцвіті, деякі представники галофітної флори тощо;

– застосування сумісних посівів рослин, коли одні з кореневими виділеннями сприяють збільшенню рухливості радіонуклідів, а інші за рахунок вегетативних органів забезпечують їх інтенсивне вилучення з ґрунту.

Велику тривогу викликає зайнятість сільського населення Волинської області. Адже історично область завжди мала значний надлишок трудових ресурсів, що пов'язано з низьким розвитком промисловості, та була донором цього ресурсу в інші регіони. Нині у сільському господарстві області існує негативна тенденція зайнятості. Так, якщо у 2003 р. у сільському господарстві було зайнято 452,7 тис. осіб населення, то у 2007 році – 433,9 тис. осіб [20].

А як реорганізували в області колишні колгоспи і радгоспи? Передбачалось замість колишніх колективних господарств перевагу надати фермерським і особистим господарствам як безпосереднім власникам землі. А у результаті: по-перше, все це призвело до максимального застосування ручної праці і неспроможності якісно обробити всю землю; по-друге, знизився рівень забезпеченості технікою, а також бракує агрономічних і технологічних навиків і знань; по-третє, немає можливості реалізувати свою продукцію за цінами, які дадуть змогу забезпечити у своєму господарстві розширене відтворення та мотивацію; по-четверте, особисті господарства є розрізненими структурами, тому вони не можуть відчутно впливати на кон'юнктуру ринку та відстоювати свою позицію [18, 19].

Висновки

На підставі наших досліджень можна зробити висновки, що головною проблемою земельного фонду Волинської області є його нераціональне використання, особливо у сучасному сільському господарстві [14–16].

Для того щоб раціонально використовувати землі, необхідно підвищити продуктивність земель за допомогою науково обґрунтованої організації території в кожному сільськогосподарському підприємстві, незалежно від форми власності на землю, звернувши особливу увагу на запровадження сівозмін, а також виправданих систем обробітку ґрунту і удобрення сільськогосподарських культур [17].

У раціональному використанні та охороні земельних ресурсів області значну роль повинен відігравати моніторинг земель, який передбачає систему спостережень за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів [22, 23].

Література

1. Білик Ю.Л. Еволюція власності на землю в Україні в ринкових умовах / Ю.Л. Білик // Землепорядний вісник. – 2006. – № 3. – С. 8–18.
2. Бриндзя З.Ф. Еколого-економічні проблеми використання земельних ресурсів західного регіону України / З.Ф. Бриндзя. – Тернопіль: Збруч, 1996. – 186 с.
3. Волощук М.Д. Еродовані землі: проблеми та шляхи їх оздоровлення / М.Д. Волощук. – Стан земельних ресурсів в Україні: проблеми, шляхи вирішення. – Зб. доп. Всеукр. науково-практ. конф. (Харків, 29-30 вересня 2001 року). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – С. 75–76.

4. Горлачук В.В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України / В.В. Горлачук. – Львів: Фенікс, 1996. – 212 с.
5. Горлачук В.В. Землекористування на межі тисячоліть / В.В. Горлачук, В.І. В'юн, А.Я. Сохнич. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2001. – 130 с.
6. Дегодюк Е.Г. Сучасний стан земельних ресурсів України і шляхи відновлення земле- і природокористування / Е.Г. Дегодюк. – Стан земельних ресурсів в Україні: проблеми, шляхи вирішення. Зб. доп. Всеукр. науково-практ. конф. (Харків, 29–30 вересня 2001 року). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – С. 37–42.
7. Загальнодержавна програма використання та охорони земель // Землеустрій та кадастр. – 2004. – № 1–2. – С. 101–129.
8. Закон України “Про державний контроль за використанням та охороною земель” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – 350 с.
9. Канааш О.П. Принципи класифікації земель на основі раціонального використання земельних ресурсів / О.П. Канааш // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 3. – С. 63–66.
10. Капустяник І.В. Проекти земельних ресурсів та основні екологічні проблеми з їх охорони / І.В. Капустяник. – Стан земельних ресурсів в Україні: проблеми, шляхи вирішення. – Зб. доп. Всеукр. Науково-практ. конф. (Харків, 29–30 вересня 2001 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – С. 19–20.
11. Новаковский Л.Я. Экономические проблемы использования и охраны земельных ресурсов / Л.Я. Новаковский. – К.: Вища школа, 1985.
12. Новаковский Л.Я. Консервация деградированных и малопродуктивных орних земель Украины / Л.Я. Новаковский, О.П. Канааш, В.О. Леонезь // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 11. – 59 с.
13. Новаковский Л.Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні / Л.Я. Новаковский, А.М. Третяк, Д.С. Добряк. – К.: Урожай, 2001. – 138 с.
14. Панас Р.М. Проблеми збереження та відтворення родючості ґрунтів в західному регіоні України / Р.М. Панас. – Стан земельних ресурсів в Україні: проблеми, шляхи вирішення. – Зб. доп. Всеукр. Науково-практ. конф. (Харків, 29–30 вересня 2001 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – С. 234–236.
15. Панас Р.М. Раціональне використання та охорона земель: навч. посіб. / Р.М. Панас. – Львів: Новий Світ–2000, 2008. – 352 с.
16. Розумний І.А. Еколого-економічне вивчення та екологобезпечне використання сільськогосподарських угідь: науково-методичні та практичні аспекти / І.А. Розумний. – К.: Урожай, 1996. – 196 с.
17. Рудик Н.І. Організаційно-економічні фактори ефективності сільськогосподарського виробництва / Р.І. Рудик // Ефективна аграрна економіка. – 2003. – № 3. – С. 124–132.
18. Сучасний стан земельної реформи / А.С. Даниленко, М.Ю. Гарбуз, В.В. Жмуцький та ін. – К.: Урожай, 2005. – 100 с.
19. Третяк А.М. Основи державного регулювання, використання і охорони земель / А.М. Третяк. – Чернівці, 1994. – 55 с.
20. Третяк А.М. До питання про державний контроль за використанням і охороною земель / А.М. Третяк, А.Д. Юрченко, А.Р. Степанюк // Землевпорядний вісник. – 1998. – № 3. – С. 38–41.
21. Червоний В.М. Організація ерозійно-безпечного землекористування шляхом оптимізації структури сільськогосподарських угідь / В.М. Червоний // Вісник ХНАУ. – 2003. – № 4. Ґрунтознавство. – С. 185–188.
22. Шворак А.М. Земельні ресурси і ефективність їх використання в умовах переходу до ринкової економіки / А.М. Шворак. – Автореф. канд. дис... – Львів: ЛДАУ, 1996. – 18 с.

Стан і перспективи використання земельних ресурсів Волинської області

Р. Панас, О. Денека, Г. Ковальчук

На прикладі Волинської області розкрито основні проблеми земельних ресурсів України. Відзначено, що раціональне використання земель України ґрунтується на земельному законодавстві, дослідах наукових інститутів, вищих навчальних закладів, однак через недотримання рекомендацій використання та охорони земель як у Волинській області, так і в усій Україні залишається невирішеною проблемою. Пропонується посилити державний контроль за кожною земельною ділянкою незалежно від її форми власності.

Состояние и перспективы использования земельных ресурсов Волынской области

Р. Панас, О. Денека, Г. Ковальчук

На примере Волынской области раскрыты основные проблемы использования земельных ресурсов Украины. В частности, отмечено, что рациональное использование и охрана земель в Украине базируется на действующем земельном законодательстве, исследованиях научно-исследовательских и проектных институтов, высших учебных заведений, однако через несоблюдение всех ценных предложений и рекомендаций использование и охрана земель как в Волынской области, так и в целом по Украине остаётся нерешённой проблемой. Следовательно, предлагается усилить государственный контроль за каждым земельным участком независимо от формы его собственности.

Status and prospects of use of land resources Volyn region

R. Panas, A. Deneka, G. Kovalchuk

On the example of the Volyn region open for all the major problems of utilization Land Resources of Ukraine. In particular, it noted that sustainable use and protection of land in Ukraine is based on the existing land laws, research, research and design institutes, higher educational institutions, but not through the observance of all the valuable suggestions and recommendations of land use and protection both in the Volyn region, and in Ukraine as a whole remains an unsolved problem. Therefore, to solve this problem, we propose to increase state control over every land regardless of its ownership.